UNIVERSITAIRE STICHTING VOOR
ARMOEDEBESTRIJDING (USAB)

p/a Ucsia
Koningstraat 2
2000 Antwerpen

Universiteit Antwerpen

USAB | Universitaire Stichting voor Armoedebestrijding
Powered by UAntwerp

Universiteit Antwerpen
| Overheid en Recht

Universiteit Antwerpen
| CSB | Centrum voor Sociaal Beleid Herman Deleeck

Universiteit Antwerpen
| ELIZA | Eerstelijns- en Interdisciplinaire Zorg Antwerpen

University of Antwerp
| CRESC | Centre for Research on Environmental and Social change

Inhoud

AFKORTINGEN 7

WOORD VOORAF 13

DANKWOORD 15

INLEIDING. RUIMTE VOOR ARMOEDEBESTRIJDING: WELVAARTSREGIMES, CIVIELE RUIMTE EN HET MIDDENVELD 17
Jill Coene, Peter Raeymaeckers & Mieke Schrooten

LEESWIJZER 41

STEMMEN UIT HET MIDDENVELD 47

DEEL I. DE ROL VAN HET MIDDENVELD 51

HOOFDSTUK 1. INTERMEDIAIRE ACTOREN ALS SCHAKEL IN INCLUSIEVE ENERGIETRANSITIES: DE ROL VAN CULTUREGHEM IN KUREGEM 55
Dieter Bruggeman, Laura Shllaku & Fabio Vanin

HOOFDSTUK 2. RELIGIEUZE SOLIDARITEITSINITIATIEVEN IN EEN UITGEDAAGD MIDDENVELD: TUSSEN ONDERSTEUNING, SAMENWERKING EN SPANNING 79
Mieke Schrooten, Dries Ver Elst, Sarah Maes & Sylvie Van Dam

HOOFDSTUK 3. VERSNIPPERD IN TIJD EN RUIMTE: DE STEDELIJKE ORGANISATIE VAN JURIDISCHE PRECARITEIT IN BRUSSEL 101
Aliki Tzouvara, Elisabeth Mareels, Mieke Schrooten, Mieke Groeninck, Shila Anaraki & Luce Beeckmans

HOOFDSTUK 4. MIDDENVELD EN TOEGANKELIJKHEID VAN DE EERSTELIJNSZORG: BEMIDDELING EN POLITISERING VOOR MENSEN IN ONDERBESCHERMING 121
Elke Plovie, Didier Reynaert, Annick Vanhove, Marie-Lise Nédée, Hans De Loof, Saskia De Bruyn, Nele Van den Cruyce, Joris Van Poucke & Koen Hermans

HOOFDSTUK 5. KAN BELANGENBEHARTIGING DOOR ARMOEDEORGANISATIES BELEIDSMAKERS TOT LEREN ÉN HANDELEN BEWEGEN? BELEIDSGERICHT LEREN IN LOKAAL SOCIAAL OVERLEG IN ZES VLAAMSE GEMEENTEN 145
Aaron Brusseel & Peter Raeymaeckers

HOOFDSTUK 6. IEDERS STEM TELT 2024: EEN BESCHRIJVENDE ANALYSE VAN KIEZERSMOBILISATIESTRATEGIEËN BIJ DE LOKALE VERKIEZINGEN 169
Eef Jonkers, Peter Raeymaeckers & Jonas Lefevere

HOOFDSTUK 7. HET MIDDENVELD ALS VERTALER. OVER DE ROL VAN HET MIDDENVELD IN ONTWERPPRAKTIJKEN VOOR RECHTVAARDIGE STADSVERNIEUWING 191
Nathan De Feyter

HOOFDSTUK 8. RODE VLAGGEN VOOR DE CIVIELE RUIMTE IN VLAANDEREN? 211
Stijn Oosterlynck, Lode Vermeersch, Filip De Rynck & Bram Verschuere

HOOFDSTUK 9. COLLECTIEVE JURIDISCHE PROCEDURES IN DE STRIJD TEGEN ARMOEDE EN SOCIALE UITSLUITING 227
Pieter Cools, Michiel Commère & Veerle Stroobants

HOOFDSTUK 10. IS ER PLAATS VOOR 'VERZET' EN/OF 'BURGERLIJKE ONGEHOORZAAMHEID' IN EEN ACTIVISTISCH MIDDENVELD? HET KLIMAATACTIVISME ALS PROEFTUIN 251
Bernard Hubeau

HOOFDSTUK 11. VOEDSELHULP ONDER DRUK. PERSPECTIEVEN VOOR DE TOEKOMST 275
Quinten Bronckars, Bea Cantillon, Herman Goossens & Sarah Marchal

HOOFDSTUK 12. HET ORGANISEREN VAN OF VOOR HUURDERS? SPANNINGSVELDEN IN HET TOEPASSEN VAN *COMMUNITY ORGANIZING* IN EEN SOCIALE WOONWIJK IN BRUSSEL 299
Céline Drieskens, Lena Swartzentruber & Nele Aernouts

HOOFDSTUK 13. 'HET IS EEN ZOEKPROCES': BETEKENISGEVING VAN PERSONEN MET EEN PSYCHISCHE KWETSBAARHEID AAN VRIJWILLIGERSWERK 319
Martha Van den Bergh & Tina De Jaeger

HOOFDSTUK 14. EPISTEMISCHE RECHTVAARDIGHEID IN IMPACTEVALUATIE VAN SOCIAALWERKPRAKTIJKEN ROND ARMOEDE 337
Jan Depauw

DEEL II. EPILOOG 357

TUSSEN DIALOOG EN ACTIE: HET MIDDENVELD ALS BRUGGENBOUWER. EEN SLOTBESCHOUWING VAN HET NETWERK TEGEN ARMOEDE 359
Sanne Coremans, Heidi Degerickx & Hanne Van Regemortel

DEEL III. ARMOEDE EN SOCIALE UITSLUITING IN CIJFERS 375
Jill Coene

HOOFDSTUK 1. ARMOEDE EN SOCIALE UITSLUITING IN BELGIË EN DE EUROPESE UNIE 377

HOOFDSTUK 2. INKOMENSVERDELING EN VERMOGEN 393

HOOFDSTUK 3. SOCIALE ZEKERHEID EN BIJSTAND: HOOGTE VAN DE MINIMUMUITKERINGEN 397

HOOFDSTUK 4. BIJSTAND IN CIJFERS 409

HOOFDSTUK 5. CONSUMPTIE EN SCHULDEN 423

HOOFDSTUK 6. WERK 447

HOOFDSTUK 7. ONDERWIJS 467

HOOFDSTUK 8. HUISVESTING 483

HOOFDSTUK 9. GEZONDHEID 493

HOOFDSTUK 10. MAATSCHAPPELIJKE PARTICIPATIE 501

HOOFDSTUK 11. VOEDSELBEDELING 505

PERSONALIA 512

Afkortingen

ABO	Alternerende Beroepsopleiding
AC	Absolute cijfers
ACF	Advocacy Coalition Framework
ACORN	Association of Community Organizations for Reform Now
AI	Artificiële intelligentie
AIMEC	Arrival Infrastructures for Migrant Newcomers in European Cities
All.	Alleenstaande
ANT	Actor-Network Theory
APA	Allocation d'aide aux personnes âgées
AROP	At risk of poverty (armoederisico)
AROPE	At risk of poverty or social exclusion (risico op armoede of sociale uitsluiting)
Art.	Artikel
aso	Algemeen secundair onderwijs
ATLAS	Access To Housing and SociaL InfrAStructure for People with Precarious Residence Status in Brussels
AVIQ	Agence pour une Vie de Qualité
BE	België
BEmS	Buddy Empowerment Scale
BFVB	Belgische Federatie van Voedselbanken
BHG	Brussels Hoofdstedelijk Gewest
BI	Betrouwbaarheidsinterval
BISA	Brussels Instituut voor Statistiek en Analyse
BIT	Beroepsinschakelingstijd
BS	Belgisch Staatsblad
bso	Beroepssecundair onderwijs
btw	Belasting op toegevoegde waarde
buso	Buitengewoon Secundair Onderwijs
CATU	Community Action Tenants' Union
CAW	Centrum Algemeen Welzijnswerk
CDO	Centra voor Deeltijds Onderwijs
CERV	Citizens, Equality, Rights and Values
Cf./cfr	Confer (vergelijk)

CGG	Centra voor Geestelijke Gezondheidszorg
CGVS	Commissariaat-Generaal voor de Vluchtelingen en de Staatlozen
CIR	Centraal Inschrijvingsregister
CKP	Centrale voor Kredieten aan Particulieren
CO	Community organizing
COICOP	Classification of individual consumption by purpose (classificatie van individuele verbruiksfuncties)
CVM	Civic Voluntarism Model
dbso	Deeltijds Beroepssecundair Onderwijs
DD-PAR	Design-driven Participatory Action Research
DNA	Distributional National Accounts
DVZ	Dienst Vreemdelingenzaken
DWA	Distributional Wealth Accounts
EAK	Enquête naar de Arbeidskrachten
EAPN	European Anti-Poverty Network
ECSR	Europees Comité voor Sociale Rechten
e.g.	Exempli gratia (bijvoorbeeld)
EHRM	Europees Hof voor de Rechten van de Mens
ENNHRI	European Network of National Human Rights Institutions
EPSR	Europese Pijler van Sociale Rechten
ESCB	Europees Stelsel van Centrale Banken
ESF	Europees Sociaal Fonds
et al.	Et alii (en anderen)
ETHOS	European Typology of Homelessness and Housing Exclusion
EU	Europese Unie
EU-HBS	European Union Household Budget Survey
EU-SILC	European Union Statistics on Income and Living Conditions
EVRM	Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens
FAVV	Federaal Agentschap voor de Veiligheid van de Voedselketen
FEANTSA	European Federation of National Organisations Working with the Homeless
FEBA	Europese Voedselbankenfederatie
FEDRIS	Federaal Agentschap voor Beroepsrisico's
FIDH	International Federation for Human Rights
FIRM	Federaal Instituut voor de Rechten van de Mens
FMDO	Federatie Mondiale en Democratische Organisaties
FOD	Federale overheidsdienst

FPD	Federale Pensioendienst
Gem.	Gemiddeld
Ger.W.	Gerechtelijk Wetboek
GGMMI	Gewaarborgd Gemiddeld Minimum Maandinkomen
GIB	Gewaarborgd Inkomen voor Bejaarden
GMD	Globaal Medisch Dossier
GOTV	Get Out The Vote
GPMI	Geïndividualiseerd Project voor Maatschappelijk Integratie
Gw.	Grondwet
GwH	Grondwettelijk Hof
HBO	Hoger beroepsonderwijs of Huishoudbudgetonderzoek
HFCS	Household Finance and Consumption Survey
HFCN	Household Finance and Consumption Network
HG	Hoofdstedelijk Gewest
HICP	Harmonised index of consumer prices (geharmoniseerde consumptieprijsindex)
HvB	Hof van beroep
Hyp.	Hypotheek
Ibid.	Ibidem (op dezelfde plaats)
ICT	Informatie- en Communicatietechnologie
ICVA	International Council of Voluntary Agencies
i.e.	Id est (dat is)
IELS	International Early Learning and Child Well-being Study
IGO	Inkomensgarantie voor Ouderen
ILO	International Labour Organization
IMA	Intermutualistisch Agentschap
IMC	Interministeriële Conferentie
Incl.	Inclusief
ISCED	International Standard Classification of Education
IST	Ieders Stem Telt
ISTT	Interdisciplinaire Studio voor Territoria in Transitie
IT	Integratietegemoetkoming
IVE	Integrated Voter Engagement
IVT	Inkomensvervangende tegemoetkoming
IWEPS	Institut Wallon de l'Evaluation, de la Prospective et de la Statistique
IWZ	Inschrijving als Werkzoekende
KB	Koninklijk besluit
KCE	Federaal kenniscentrum voor de gezondheidszorg
kso	Kunstsecundair onderwijs
LAC	Lokale Adviescommissie

LATU	Los Angeles Tenants' Union
LFS	Labour Force Survey
Lj	Leerjaar
lln.	leerlingen
LOI	Lokaal opvanginitiatief
LWI	Low Work Intensity (zeer lage werkintensiteit)
MAF	Maximumfactuur
MAG	Méthode d'Analyse en Groupe
Max.	Maximum
Mehobel	Measuring Homelessness in Belgium
Min.	Minimum
N	Populatie
n	Steekproefgrootte
NBB	Nationale Bank van België
NEET	Not in Employment, Education, or Training
Ngo	Niet-gouvernementele organisatie
n.s./ns	Niet significant
NPM	New Public Management
NT2	Nederlands als tweede taal
OCAD	Coördinatieorgaan voor de Dreigingsanalyse
OCMW	Openbaar Centrum voor Maatschappelijk Welzijn
OESO/OECD	Organisatie voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling
PAR	Participatory Action Research
Parl. St.	Parlementaire stukken
PED	Positive Energy District
PIRLS	Progress in International Reading Literacy Study
PISA	Programme for International Student Assessment
POD MI	Programmatorische Overheidsdienst Maatschappelijke Integratie
Ppt	Procentpunt
PWA	Plaatselijk Werkgelegenheidsagentschap
Q/K	Kwartaal of kwintiel
RB	Referentiebudget
Ref./Ref.cat.	Referentiecategorie
REMI	Referentiebudgetten voor een Menswaardig Inkomen
RI	Resterend inkomen
RIZIV	Rijksinstituut voor Ziekte- en Invaliditeitsverzekering
RJV	Rijksdienst voor Jaarlijkse Vakantie
RMH	Recht op Maatschappelijke Hulp
RMI	Recht op Maatschappelijke Integratie
RSI	Religieus of levensbeschouwelijk geïnspireerde solidariteitsinitiatieven
RSVZ	Rijksinstituut voor de Sociale Verzekeringen der Zelfstandigen
RSZ	Rijksdienst voor Sociale Zekerheid
RVA	Rijksdienst voor Arbeidsvoorziening
RvS	Raad van State
SAM	Steunpunt Mens en Samenleving
SD	Standaarddeviatie (standaardafwijking)
s.d.	Sine dato (zonder datum)
SE	Standard error (standaardfout)
Se-N-Se	Secundair-na-secundair
SES	Sociaal-economische status
SHM	Sociale huisvestingsmaatschappij
Sign.	Significant(ie)
SILC	Survey on Income and Living Conditons
SLAPP	Strategic Lawsuits Against Public Participation
SMSD	Severe Material and Social Deprivation (ernstige materiële en sociale deprivatie)
SO	Secundair onderwijs
STEM	Science, Technology, Engineering and Mathematics
SUPES	Service User Psychological Empowerment Scale
SV	Statistiek Vlaanderen
SVK	Sociaal verhuurkantoor
SWT	Stelsel van werkloosheid met bedrijfstoeslag
SZ	Sociale zekerheid
THAB	Tegemoetkoming voor Hulp aan Bejaarden
TIMSS	Trends in International Mathematics and Science Study
tso	Technisch secundair onderwijs
USAB	Universitaire Stichting voor Armoedebestrijding
UVW-NWZ	Niet-werkzoekende Uitkeringsgerechtigde Volledig Werklozen
UVW-WZ	Werkzoekende Uitkeringsgerechtigde Volledig Werklozen
VAPH	Vlaams Agentschap voor Personen met een Handicap
VDAB	Vlaamse Dienst voor Arbeidsbemiddeling en Beroepsopleiding
VK	Verenigd Koninkrijk
VL	Vlaanderen
VMM	Vlaamse Milieumaatschappij
VN (UN)	Verenigde Naties / United Nations
VNR	Vlaamse Nutsregulator

VVSG	Vereniging van Vlaamse Steden en Gemeenten
Wal.	Wallonië
WAMC-I	Working Alliance for Mandated Clients Inventory
WEWIS	Departement Werk, Economie, Wetenschap, Innovatie en Sociale Economie
WHO/WGO	World Health Organization / Wereldgezondheidsorganisatie
WIV	Wetenschappelijk Instituut Volksgezondheid/Wonen in Vlaanderen
WM	Woonmaatschappij
WSE	Werk en Sociale Economie

Woord vooraf

Beste lezer

Armoede en ongelijkheid behoren tot de meest complexe maatschappelijke vraagstukken van onze tijd. Ondanks de vooruitgang die op tal van domeinen werd geboekt, zijn er nog vele uitdagingen. Een open dialoog tussen wetenschap, beleid en praktijk is daartoe essentieel.

Het *Jaarboek armoede & ongelijkheid* levert al vijfendertig edities lang een belangrijke bijdrage aan die opdracht. Ook deze editie brengt inzichten samen uit onderzoek, beleid en het middenveld. De bijdragen tonen hoe uiteenlopende actoren – van gevestigde organisaties tot meer informele initiatieven, van sociale professionals tot vrijwilligers – vandaag vorm geven aan armoedebestrijding en beleidsbeïnvloeding. Tegelijk maken zij zichtbaar hoe die actoren opereren binnen een context van veranderende maatschappelijke verwachtingen, toenemende verantwoordingsdruk en evoluerende vormen van burgerengagement.

De Universiteit Antwerpen hecht groot belang aan onderzoek en maatschappelijke dienstverlening. Binnen die traditie neemt de Universitaire Stichting voor Armoedebestrijding (USAB) een bijzondere plaats in. Met haar academische pijler wil USAB onderzoek naar armoede en ongelijkheid stimuleren over disciplinaire grenzen heen. Academici uit verschillende faculteiten zijn betrokken bij de Academische Werkgroep, die mee nadenkt over de organisatie van netwerkevenementen en tweejaarlijks een scriptieprijs uitreikt voor relevante masterproeven. Daarnaast stimuleert de vrijwilligerspijler studenten om zich actief in te zetten voor organisaties die werken rond armoedebestrijding. Via de huisvestingspijler biedt USAB bovendien betaalbare woonmogelijkheden aan personen met financiële moeilijkheden, in panden die de stichting in erfpacht kreeg van de universiteit.

Als rector van de Universiteit Antwerpen en voorzitter van USAB steun ik deze missie ten volle. Door onderzoek en maatschappelijke betrokkenheid met elkaar te verbinden, draagt USAB bij aan een beter begrip van armoede en de uitdagingen waarmee mensen in kwetsbare situaties worden geconfronteerd.

Ook dit jaar vormt het *Jaarboek* een indrukwekkende gezamenlijke inspanning. Onderzoekers van verschillende instellingen leveren bijdragen die wetenschap-

pelijke inzichten verbinden met actuele maatschappelijke ontwikkelingen. Op die manier draagt het *Jaarboek* bij aan een geïnformeerd publiek debat.

Bijzonder waardevol is de blijvende betrokkenheid van het Netwerk tegen Armoede. Daarnaast is inmiddels ook het Steunpunt tot bestrijding van armoede, bestaansonzekerheid en sociale uitsluiting vertegenwoordigd in de redactieploeg. Die samenwerking versterkt de verbinding tussen wetenschappelijk onderzoek, praktijkervaring en de leefwereld van de mensen over wie het uiteindelijk gaat. Ze helpt onderzoekers om aandacht te blijven hebben voor de maatschappelijke realiteit achter cijfers, analyses en beleidsdiscussies.

Ik wil mijn waardering uitspreken voor de auteurs, redacteurs en partners die aan deze editie hebben meegewerkt. Hun inzet en expertise maken het mogelijk om kennis te bundelen, perspectieven samen te brengen en het debat over armoede en ongelijkheid verder te verdiepen.

Ik wens u een boeiende en verrijkende lectuur toe.

Herwig Leirs
Rector Universiteit Antwerpen
Voorzitter Universitaire Stichting voor Armoedebestrijding

Dankwoord

Deze vijfendertigste editie van het *Jaarboek armoede & ongelijkheid* kwam opnieuw tot stand dankzij de steun van de rector en een financiële bijdrage vanuit Universiteit Antwerpen. Wij zijn daarvoor zeer dankbaar.

In dit dankwoord zetten we graag de auteurs en coauteurs in de schijnwerpers. Zonder hen is er geen *Jaarboek*. Zij maken immers tijd vrij om een bijdrage te schrijven en om de commentaren van de redactie en de reviewers op te volgen. Daarnaast ook een woord van dank aan de vele reviewers, die de bijdragen op grondige wijze doorlichtten. Door dat proces met strakke deadlines kan het *Jaarboek* opnieuw een Guaranteed Peer Reviewed Content (GPRC)-label voorleggen.

Ook danken we de vele personen die informatie en/of cijfermateriaal aanleverden, onder meer voor het statistische overzicht van armoede en sociale uitsluiting.

Tot slot willen we uitgeverij Owl Press bedanken om ons de kans te geven dit boek te publiceren, in het bijzonder mevrouw Marie Vanhoutte en Camille Combes.

Jill Coene
Sanne Coremans
Heidi Degerickx
Caroline Dewilde
Tuur Ghys
Bernard Hubeau
Sarah Marchal
Peter Raeymaeckers
Roy Remmen
Mieke Schrooten
Henk Van Hootegem

September 2026

Ruimte voor armoedebestrijding: welvaartsregimes, civiele ruimte en het middenveld

Jill Coene, Peter Raeymaeckers & Mieke Schrooten

‘Een open civiele ruimte met een sterk maatschappelijk middenveld is een van de steunpilaren van onze democratieën.’ (Europese Commissie, 2025a)

In de voorbije edities van het *Jaarboek armoede & ongelijkheid* benadrukten we dat armoedebestrijding een integrale aanpak vraagt: armoede raakt meerdere levensdomeinen en vraagt beleidskeuzes en samenwerkingen over bestuursniveaus heen (zie bv. Coene et al., 2023). Tegelijk is armoedebestrijding nooit alleen een zaak van overheden. Ze krijgt vorm in een *welfare mix* (welvaartsmix) waarin ook middenveldorganisaties, burgerinitiatieven en informele netwerken meebepalen of mensen toegang krijgen tot rechten, ondersteuning en een menswaardig bestaan.

In dit jaarboek vertrekken we van de armoededefinitie die sinds 2018 richtinggevend is in de *Jaarboeken* en die gebaseerd is op het werk van Vranken en collega’s (zie bv. Vranken et al., 1995; Vranken, 2001): armoede is…

> […] een netwerk van sociale uitsluitingen dat zich uitstrekt over meerdere gebieden van het individuele en collectieve bestaan, in die mate dat men geen leven kan leiden dat voldoet aan de menselijke waardigheid. Hierdoor ontstaat een kloof met de rest van de samenleving. Deze kloof, die in de samenleving wordt ge(re)produceerd, kunnen ze niet op eigen kracht overbruggen. (Raeymaeckers et al., 2018, p.24)

Vanuit dat rechten- en waardigheidskader staat in deze inleiding de vraag centraal welke rol het middenveld kan en moet spelen in armoedebestrijding. Daarbij gaat het niet alleen om dienstverlening en ondersteuning, maar ook om de manier waarop middenveldorganisaties bijdragen aan de realisatie van sociale rechten, maatschappelijke solidariteit en politieke vertegenwoordiging van mensen in armoede. Met ‘middenveld’ verwijzen we naar het geheel van private, autonome en niet op winst gerichte organisaties en initiatieven die vanuit de samenleving een maatschappelijk doel nastreven (zie verder).

In Vlaanderen en België is het middenveld historisch sterk verweven met de uitbouw en uitvoering van sociale bescherming en sociale diensten (Claessens, 2025; van der Lans, 2026). Ook vandaag bieden middenveldorganisaties over heel Vlaanderen veel vormen van hulp- en dienstverlening en begeleiding, zowel in de zorg- als welzijnssector. Daarnaast neemt het middenveld een kritische rol op als het gaat over het sensibiliseren van de samenleving en de overheid voor de noden van mensen in armoede. Tegelijk staan middenveldorganisaties vandaag onder druk: hun handelingsruimte wordt niet enkel begrensd door financiering en regelgeving, maar ook door een veranderend politiek en maatschappelijk klimaat waarin kritische stemmen sneller ter discussie staan (Schrooten et al., 2022).

Daarom schetsen we eerst hoe de Belgische welvaartsstaat en het bijbehorende welvaartsregime het middenveld positioneren en hoe armoedebestrijding daarin historisch een eigen plaats heeft gekregen. Vervolgens bespreken we hoe we het middenveld en zijn rollen in armoedebestrijding begrijpen, waarna we ingaan op ontwikkelingen die maken dat de civiele ruimte in toenemende mate gecontesteerd raakt. Tot slot bespreken we enkele evoluties die de voorwaarden voor solidariteit, maatschappelijke ondersteuning en belangenverdediging mee hertekenen.

1. VAN WELVAARTSSTAAT NAAR WELVAARTSREGIME

De middeleeuwse en vroegmoderne armenzorg was reeds gelaagd: zowel familiale en sociale netwerken, particulieren, de stedelijke overheid als caritatieve instellingen trachtten armoede te milderen. Denk aan godshuizen, armentafels of Heilige-Geesttafels, testamenten van particulieren waarlangs mensen in armoede schenkingen kregen, ambachten die in zorg voor hun leden voorzagen en kloosterordes (zie bv. Franck, 2018; Masure, 2012). De hulp was vaak verbonden aan voorwaarden, bijvoorbeeld op basis van woonplaats of gedrag, zoals de bereidwilligheid om te werken (Franck, 2018; Lambrecht & Winter, 2017; Masure, 2012). Zo vermeldt Masure (2012, p.18) dat al in de veertiende eeuw hulp was voorbehouden aan '"rechten huysarmen" die door pech en niet hun "eigen schuld" tot armoede waren gekomen'. Vroege vormen van armenzorg gingen gepaard met het onderscheid tussen *deserving* en *undeserving poor*, een spanning die ook vandaag nog doorwerkt. Er volgden pogingen om de armenzorg te centraliseren, maar dat was niet overal succesvol (Franck, 2018). Van een welvaartsstaat zoals we die vandaag kennen, was uiteraard nog lang geen sprake.

Onze huidige welvaartsstaten zijn samenlevingsvormen die in de naoorlogse periode in geïndustrialiseerde landen zijn uitgebouwd. Ze vertrekken vanuit het idee dat bescherming tegen economische en sociale risico's zoals werkloosheid, ouderdom, ziekte of invaliditeit niet enkel een individuele verantwoordelijkheid is, maar een collectieve opdracht, gerealiseerd via sociaal beleid en de waarborging van grondrechten (Cantillon & Buysse, 2016). Voor mensen in armoede verliep die ontwikkeling niet volledig langs dezelfde lijn. Ondanks de uitbreiding van sociale bescherming bleven bepaalde groepen afhankelijk van residuaire vormen van bijstand en hulpverlening. Armoedebestrijding behield daardoor een bijzondere positie binnen de welvaartsstaat.

In België bestonden er al vóór de Tweede Wereldoorlog verschillende vormen van sociale bescherming, onder meer via onderlinge ziekenkassen, pensioenkassen, kinderbijslagkassen en vakbonden (Van Lerberge, 2019). Veel van die initiatieven waren historisch verbonden met het verzuilde middenveld. Verzuiling verwijst naar een verregaande organisatie van het dagelijks leven langs levensbeschouwelijke en ideologische lijnen, waarbij organisaties zich in aparte netwerken organiseren en in wisselwerking treden met de staat (Huyse, 1987). In België was de samenleving gestructureerd volgens drie zuilen: de katholieke, socialistische en liberale zuil. In Nederland kwam er nog een vierde, protestantse zuil bij.

Tijdens de Tweede Wereldoorlog werden plannen uitgewerkt voor een naoorlogse inrichting van de sociale zekerheid. Een groep van sociaal-technici, verenigd in het zogenaamde 'Clandestien Comité', kwam tot een voorstel om een Sociaal Pact af te sluiten tussen werkgevers en werknemers (Van Lerberge, 2019). Het 'Ontwerp van overeenkomst tot sociale solidariteit' (april 1944) vormde daarbij een belangrijk fundament: het legde de basis voor een sociaal verzekeringsstelsel dat werknemers verzekerde tegen risico's van inkomstenverlies en recht gaf op vakantie(geld). De middelen, afkomstig van het loon, werden centraal geïnd en achteraf verdeeld via bestaande instellingen onder toezicht van de overheid. Door de jaren heen werd dit stelsel grondig aangepast, onder meer via alternatieve financieringsvormen en een grotere rol voor de overheid in het beheer (Van Lerberge, 2019).

In de jaren 1960 en 1970 werden minimumrechten geïntroduceerd zodat ook personen zonder (voldoende) arbeidsverleden recht kregen op sociale bijstand, zoals via de wet op instelling van het bestaansminimum of de wet op gewaarborgde gezinsbijslag (Marx & Mussche, 2026). Daarmee ontstond naast de sociale verzekeringen een tweede pijler van sociale bescherming die specifiek gericht was op mensen die niet of onvoldoende toegang hadden tot verzekeringsrechten. Tegelijk deden nieuwe sociale risico's hun intrede, zoals structurele werkloosheid en alleenstaand ouderschap (Cantillon et al., 2023). In de beleids- en ideologische discussies verschoof de nadruk in verschillende periodes richting activering, maar ook richting sociale investeringen (Cantillon & Buysse, 2016) en meer selectiviteit (Cantillon et al., 2023).

Deze historische ontwikkeling is belangrijk omdat de Belgische welvaartsstaat van bij het begin steunde op een intens samenspel tussen overheid en middenveld. De sociale partners (werkgevers- en werknemersorganisaties) zijn traditioneel sterk betrokken bij beleidsvorming én beleidsimplementatie. Bovendien nemen private non-profitorganisaties een centrale rol op in de uitvoering van diverse publieke diensten, met name in onderwijs en zorg (Cantillon et al., 2023), maar ook in welzijn via gespecialiseerde en generalistische hulp- en dienstverlening en begeleiding (Raeymaeckers et al., 2025a).

Naast het samenspel tussen markt, overheid en gezin dat centraal staat in veel analyses over de welvaartsstaat, draagt het middenveld als onderdeel van de *welfare mix* (Evers, 1995) dus op een belangrijke manier bij tot de constructie van de welvaartsstaat. De welvaartsmix verwijst naar de gecombineerde en onderling afhankelijke manier waarop welvaart wordt gecreëerd en verdeeld tussen overheid, markt, gezin en middenveld (Esping-Andersen, 1999).

De literatuur over welvaartsregimes (*welfare regimes*) helpt om zulke verhoudingen systematisch te vergelijken. In het invloedrijke werk van Esping-Andersen (1990; 1999) wordt het onderscheid tussen regimes onder meer gemaakt op basis van kenmerken zoals decommodificatie (de mate waarin mensen minder afhankelijk zijn van de (arbeids)markt om te kunnen leven), de wijze waarop sociale politiek sociale ongelijkheid mee vormgeeft, en defamilialisering (de mate waarin volwassenen sociaal beschermd zijn los van familiale afhankelijkheden). Anheier en Salamon (2006) bekritiseren deze welvaartstheorieën omdat ze de rol van het middenveld in de ontwikkeling van welvaartsstaten onvoldoende zichtbaar maken. Daarom is het relevant om ook perspectieven te betrekken die expliciet kijken naar de historische ontwikkeling van de non-profitsector en de relatie tussen staat en middenveld.

Vanuit dat aanvullende perspectief maken Anheier en Salamon (2006) onderscheid tussen liberale, sociaaldemocratische, corporatistische en staatsgedomineerde regimes, afhankelijk van de verhouding tussen staat, middenveld en sociale bescherming. België wordt doorgaans geassocieerd met een (neo)corporatistisch welvaartsregime, waarin middenveldorganisaties niet alleen dienstverleners zijn, maar ook een rol opnemen in overleg, advies en – voor een deel van het middenveld – medebeheer (Pauly et al., 2021). Tegelijk is die positie niet voor alle organisaties gelijk. Organisaties die actief zijn rond armoede, dak- en thuisloosheid, migratie en andere vormen van sociale uitsluiting bevinden zich vaak dichter bij de grenzen van het bestaande beschermingssysteem en werken met groepen die minder aansluiting vinden bij gevestigde institutionele structuren. Dat wordt in deze inleiding concreet gemaakt via het concept 'sociaal schaduwwerk': informele praktijken die sociaalwerkachtige activiteiten opnemen, maar vaak buiten het gezichtsveld van beleid en formele voorzieningen opereren (Schrooten et al., 2019). Dergelijke praktijken opereren vaak op plaatsen waar formele voorzieningen slechts gedeeltelijk aansluiting vinden bij de leefwereld van mensen in armoede.

De blijvende verwevenheid tussen overheid en middenveld in België kan bovendien niet los worden gezien van een sterke mate van padafhankelijkheid. Zodra bepaalde institutionele keuzes zijn gemaakt, creëren zij verwachtingen, belangen en samenwerkingsvormen die zich over lange periodes reproduceren (Pierson, 2000). Dat verklaart waarom België vandaag nog steeds gekenmerkt wordt door een relatief sterke rol van middenveldorganisaties in sociale bescherming, ook al staan die historische arrangementen steeds meer onder druk.

2. HET MIDDENVELD GEDEFINIEERD

Met 'het middenveld' verwijzen we naar een brede verzameling van organisaties en initiatieven die vaak ook worden aangeduid als *civil society*, de non-profitsector, de vrijwilligerssector, de *third sector* of de onafhankelijke sector. Ondanks die veelheid aan termen delen middenveldorganisaties doorgaans enkele kernkenmerken: ze zijn privaat georganiseerd, keren geen winst uit, functioneren in belangrijke mate autonoom (zelfbesturend) en steunen – zij het in uiteenlopende mate – op vrijwillige inzet (Salamon et al., 1999). Middenveldorganisaties streven een maatschappelijk doel na, ontstaan vanuit de samenleving en nemen uiteenlopende juridische en organisatorische vormen aan (zoals vzw's, feitelijke verenigingen of coöperaties) (Oosterlynck et al., 2020).

Binnen dat brede veld kunnen verschillende types actoren worden onderscheiden. Verschuere en De Corte (2017) maken een onderscheid tussen vier soorten spelers:

1) gesubsidieerde non-profitorganisaties die vooral dienstverlenende publieke taken opnemen, bijvoorbeeld in onderwijs, zorg of welzijn;
2) ledenverenigingen die mensen samenbrengen rond vrije tijd en socioculturee l leven;
3) belangenorganisaties die maatschappelijke standpunten en eisen articuleren; en
4) autonome burgerinitiatieven die vaak lokaal en thematisch werken.

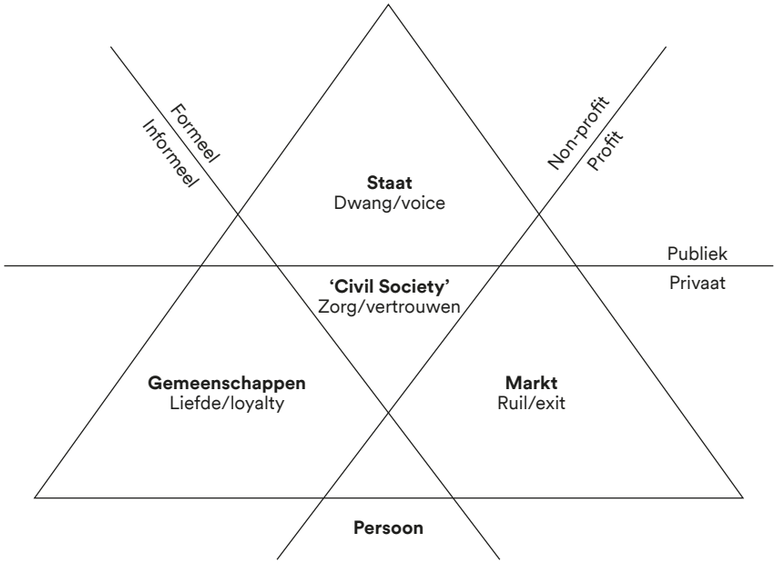
Samen maken zij zichtbaar dat 'het middenveld' niet één actor is, maar een ecosysteem van spelers met verschillende middelen, posities en vormen van legitimiteit. Die diversiteit is ook zichtbaar binnen armoedebestrijding. Organisaties die werken rond armoede laten zich niet altijd gemakkelijk onderbrengen in één categorie, maar combineren vaak verschillende functies en strategieën.

2.1 DE MAATSCHAPPELIJKE DRIEHOEK

Het middenveld kan worden gevisualiseerd aan de hand van de maatschappelijke driehoek staat-gemeenschap-markt (zie figuur 0.1), zoals omschreven door De Rynck (2017). De sfeer van de gemeenschap verwijst naar de wereld van relaties en verbondenheid (families, sociale netwerken, buren), waar solidariteit en wederkerigheid in principe op vrijwillige basis vorm krijgen. De sfeer van de markt verwijst naar ruilrelaties tussen vraag en aanbod, met organisaties die winst moeten maken om te kunnen voortbestaan. De sfeer van de staat, ten slotte, omvat overheden en publieke instellingen op verschillende niveaus. Zij beschikt over regulerende macht en kan, indien nodig, afdwingend optreden. In die driehoek verwijst de sfeer van het maatschappelijk middenveld naar organisaties die door burgers worden opgericht om zich te verenigen rond maatschappelijke doelen (De Rynck, 2017). Deze sfeer wordt gekenmerkt door vertrouwen: burgers vertrouwen elkaar en hebben vertrouwen in de organisaties die ze samen oprichten.

Voor armoedebestrijding is deze driehoek relevant omdat ondersteuning van mensen in armoede nooit uitsluitend vanuit één sfeer wordt georganiseerd. Sociale bescherming, informele solidariteit, marktprocessen en middenveldinitiatieven grijpen voortdurend op elkaar in.

Figuur 0.1. De driehoek staat-gemeenschap-markt.

Bron: De Rynck (2017) op basis van Van de Donk (2008).

Die positionering maakt meteen duidelijk waarom het middenveld zelden 'zuiver' te begrijpen valt. Middenveldorganisaties bevinden zich tussen de informele gemeenschappen en de geformaliseerde overheid; tussen publieke en private logica's; en tussen niet-winstgericht handelen en de realiteit van middelenverwerving (Oosterlynck et al., 2020), in een soort van tussenruimte (*intermediate area*, Evers, 1995). Omdat ze elementen van staat, markt en gemeenschap combineren, zijn ze hybride (Evers, 1995; Hustinx et al., 2014). In België is dat zichtbaar in de manier waarop middenveldorganisaties vaak sterk verweven zijn met de overheid (onder meer via financiering en beleid) en tegelijk steunen op vrijwilligers en betaalde medewerkers. Het middenveld is daarmee geen buitenstaander tegenover de staat, maar een actor die in veel domeinen mee vorm geeft aan hoe publieke voorzieningen, hulpverlening en solidariteit concreet worden georganiseerd (Mertens et al., 1999; Verschuere & De Corte, 2017).

Het middenveld kan mensen versterken, gezamenlijke belangen zichtbaar maken en druk uitoefenen op andere sferen, bijvoorbeeld door bedrijven aan te zetten tot ethische keuzes of door politiek aandacht te vragen voor sociale noden (De Rynck, 2017). Tegelijk oefenen staat en markt ook invloed uit op het middenveld, onder meer via regelgeving, financieringsmechanismen en verwachtingen rond efficiëntie en verantwoording. De precieze verhoudingen tussen de sferen zijn dus geen natuurlijk gegeven: ze zijn het resultaat van politieke keuzes en machtsverhoudingen die in tijd en ruimte kunnen verschuiven (De Rynck, 2017). Tegelijk bepalen deze verhoudingen welke vormen van ondersteuning mogelijk zijn, maar ook hoeveel ruimte er bestaat om bijvoorbeeld maatschappelijke ongelijkheid zichtbaar te maken, sociale grondrechten te verdedigen en structurele veranderingen te bepleiten.

2.2 SOCIAAL SCHADUWWERK: INFORMELE SOCIAAL-WERKPRAKTIJKEN BUITEN HET GEZICHTSVELD

Naast het geïnstitutionaliseerde middenveld is er in het sociale landschap ook een veelheid aan informele actoren die activiteiten ontwikkelen die sterk overeenkomen met sociaal werk zoals dat internationaal wordt begrepen, en als dusdanig ook deel uitmaken van het middenveld. Met het concept 'sociaal schaduwwerk' wordt verwezen naar die informele spelers – zoals burgerinitiatieven, sociaal-sportieve praktijken of religieus geïnspireerde initiatieven – die materiële en immateriële ondersteuning bieden, (juridisch) advies verstrekken, bruggen slaan naar formele voorzieningen, aan samenlevingsopbouw doen of politiserend werken (Schrooten et al., 2019).

De term 'schaduw' verwijst daarbij niet naar clandestiniteit, maar naar relatieve onzichtbaarheid: veel van deze praktijken opereren onder de radar van overheid

en formele zorg- en welzijnsactoren. Tegelijk zegt die schaduwpositie iets over de doelgroepen en de maatschappelijke breuklijnen waarop sociaal schaduwwerk inspeelt. Het gaat vaak om mensen die slechts gedeeltelijk bereikt worden door formele voorzieningen of die drempels ervaren door hun juridische status, eerdere negatieve ervaringen met instellingen of een gebrek aan cultuursensitieve aansluiting. Sociaal schaduwwerk bevindt zich daardoor vaak precies op de grens tussen formele sociale bescherming en situaties waarin mensen op informele netwerken, vrijwilligersinitiatieven of eigen strategieën zijn aangewezen.

Sociaal schaduwwerk maakt zo zichtbaar dat de plaats van middenveldactoren in de *welfare mix* ongelijk verdeeld is. Waar sommige organisaties via subsidiëring, overleg en contractuele relaties sterk verweven zijn met overheid en beleid, blijven andere spelers buiten het formele raster; niet zelden precies daar waar noden acuut zijn en waar het formele circuit geen onmiddellijk antwoord biedt (Schrooten & Welschen, 2022).

2.3 WAT BETEKENT DIT VOOR ARMOEDEBESTRIJDING? ROLLEN VAN HET MIDDENVELD

Binnen armoedebestrijding neemt het middenveld doorgaans meerdere rollen tegelijk op (Verschuere & De Corte, 2017). Een eerste rol is dienstverlenend en ondersteunend: middenveldorganisaties bieden materiële en immateriële ondersteuning, begeleiding en zorg, vaak dicht bij leefwerelden van mensen en soms precies daar waar publieke voorzieningen moeilijk bereikbaar zijn. In een context waarin armoede zich manifesteert als een netwerk van uitsluitingen op verschillende levensdomeinen, kan die nabijheid het verschil maken in toegang tot rechten, hulp en menswaardige ondersteuning. Dat geldt in het bijzonder voor mensen die moeilijk aansluiting vinden bij bestaande voorzieningen of die wantrouwig staan tegenover formele instanties.

Een tweede rol is aanvullend en innovatief. Middenveldorganisaties vangen niet alleen noden op, maar ontwikkelen ook praktijken en oplossingen die nieuwe vormen van solidariteit, ondersteuning of organisatie mogelijk maken. Zij kunnen op die manier lacunes zichtbaar maken en experimenteren met antwoorden die later breder worden opgenomen; al blijft het cruciaal dat zulke praktijken structureel beleid niet vervangen, maar eerder agenderen en versterken.

Een derde rol is signalerend, politiserend en belangenverdedigend. Armoedebestrijding is immers nooit louter een technische kwestie van ondersteuning of dienstverlening; ze raakt aan verdeling van middelen, toegang tot sociale rechten, maatschappelijke erkenning en de manier waarop verantwoordelijkheid voor armoede wordt begrepen en georganiseerd.

Middenveldorganisaties kunnen daarom ook het publieke debat voeden, ervaringen van mensen in armoede zichtbaar maken, structurele problemen aankaarten en beleid beïnvloeden. Die rol kan zich uiten via samenwerking en overleg met beleidsmakers, maar ook via publiekscampagnes, coalitievorming, protest of juridische stappen wanneer overlegkanalen ontoereikend zijn. Middenveldorganisaties bewegen zich daarbij vaak tussen *insider*- en *outsider*-strategieën, en combineren regelmatig beide vormen (Carré et al., 2025; Raeymaeckers, 2025a; Verschuere & De Corte, 2017). Insiderstrategieën zijn gericht op direct contact met beleidsmakers (zowel formeel, bv. in vaste overleg- en adviesorganen, als informeel). Outsiderstrategieën proberen beleidsmakers indirect te beïnvloeden en variëren van niet-conflictueuze vormen, zoals het mobiliseren van de publieke opinie, tot meer conflictueuze strategieën, zoals protestacties of het aanvechten van beleidskeuzes via de rechtbank.

2.4 MIDDENVELD VOORBIJ GRENZEN: KOEPELS, NETWERKEN EN HET EUROPESE KADER

Het middenveld beperkt zich bovendien niet tot regionale of nationale grenzen. Organisaties verenigen zich vaak in coalities (denk aan de Woonzaak of de Klimaatzaak) of in koepels, die op hun beurt weer aansluiten bij netwerken op Europees niveau. De Vlaamse, Waalse en Brusselse netwerken van verenigingen waar armen het woord nemen zijn bijvoorbeeld georganiseerd in het Belgisch Netwerk Armoedebestrijding, dat op zijn beurt lid is van het European Anti-Poverty Network (EAPN). Ook die Europese koepels zijn weer georganiseerd in netwerken van middenveldorganisaties die samen opkomen voor sociale rechten en mensenrechten, bijvoorbeeld via het Social Platform of Civil Society Europe (Toens & Rieger, 2025). Daarboven bestaan er ook internationale samenwerkingsverbanden, zoals Civicus of ICVA (International Council of Voluntary Agencies). Dergelijke gelaagdheid is relevant omdat beleid en financiering steeds vaker op meerdere niveaus tegelijk worden vormgegeven en omdat middenveldorganisaties hun handelingsruimte niet alleen lokaal, maar ook in Europese arena's (mee) moeten bevechten en beveiligen. Voor organisaties die werken rond armoede zijn deze netwerken niet enkel belangrijk voor kennisuitwisseling en samenwerking, maar ook voor beleidsbeïnvloeding. Veel beslissingen die gevolgen hebben voor sociale bescherming, migratie, arbeidsmarkt of mensenrechten, worden immers genomen op Europese of internationale niveaus.

In dat licht is het betekenisvol dat de Europese Commissie (2025a) eind 2025 een nieuwe strategie voor het maatschappelijk middenveld lanceerde met als doel de

samenwerking te intensiveren en maatschappelijke organisaties beter te ondersteunen en te beschermen. Daarbij voorziet de Commissie onder meer in een platform voor dialoog (Civil Society Platform), een online kennishub en versterkte middelen, onder andere via het aangekondigde AgoraEU-programma.[1] De strategie vormt een aanvulling op het 'Europees schild voor de democratie', een reeks maatregelen voor het beschermen en bevorderen van sterke en veerkrachtige democratieën in de EU (Europese Commissie, 2025b). 'Civiele ruimte' is dus niet alleen een abstract begrip, maar ook een beleidsobject: iets dat kan worden versterkt, maar ook onder druk kan komen te staan.

Precies omdat het middenveld tegelijk uitvoert, innoveert en politiseert, is het ook kwetsbaar voor veranderingen in financiering, regelgeving en politieke legitimiteit. Dat geldt in het bijzonder voor organisaties die structurele ongelijkheden aankaarten of de belangen verdedigen van groepen met een beperkte maatschappelijke stem. In de volgende paragraaf gaan we daarom in op ontwikkelingen die maken dat civiele ruimte niet enkel 'krimpt', maar in toenemende mate gecontesteerd raakt.

3. VAN KRIMPENDE NAAR GECONTESTEERDE DEMOCRATISCHE RUIMTES

In de voorbije jaren wordt internationaal steeds vaker gewezen op trends van *closing*, *shrinking* of *changing civic space*: omstandigheden waarin middenveldorganisaties hun maatschappelijke rol moeilijker kunnen opnemen, onder meer door beperkingen op financiering, publieke delegitimatie, administratieve controle, intimidatie of politieke druk (Biekart et al., 2023; Carothers & Brechenmacher, 2014). Die tendens is niet beperkt tot autoritaire regimes, maar speelt ook in Europese landen (Adviesraad Internationale Vraagstukken, 2025; Strachwitz & Toepler, 2022).

Een recente bevraging door de European Union Agency for Fundamental Rights (2024) bij 453 middenveldorganisaties wijst bijvoorbeeld op een breed gedragen perceptie van verslechtering van de omstandigheden waarin organisaties werken ten opzichte van een jaar eerder. Organisaties rapporteren onder meer onzekerheid over financiering (bv. door onverwachte en soms politiek gemotiveerde besparingen), gevallen van verbaal geweld (zowel on- als offline), negatieve berichtgeving, overdreven administratieve controle en vormen van criminalisering. 10% meldt vaak of soms te maken te hebben met SLAPP's[2], strategische rechtszaken die publieke participatie willen ontmoedigen of het zwijgen opleggen. In een derde van de gevallen worden overheidsactoren genoemd als bron van druk of vijandigheid, 25% wijst rechtse partijen of bewegingen aan.

Ook in België wordt in mensenrechtenrapportering gewezen op druk en risico's voor organisaties die zich inzetten voor rechten en sociale kwesties. Het Federaal Instituut voor de Rechten van de Mens (FIRM, 2024) geeft aan dat de omstandigheden in België relatief gunstig zijn in vergelijking met andere landen, maar dat tegelijk een meerderheid van de bevraagde actoren te maken krijgt met agressie en intimidatie. Een groot deel voelt zich financieel onzeker en ondervindt moeilijkheden om deel te nemen aan beleidsprocessen. Opvallend is bovendien dat organisaties hun werkwijzen soms aanpassen, bijvoorbeeld door zich gematigder uit te drukken, om met die druk om te gaan. Het FIRM voert daarnaast onderzoek uit naar de 'ruimte voor kritische stemmen' van onder meer journalisten, academici en kunstenaars.

In dit *Jaarboek* analyseren Oosterlynck en collega's de ervaringen en percepties van het middenveld over zijn handelingsruimte en de relatie met de overheid. Op basis van interviews met zowel gevestigde koepels als kleinere burgerinitiatieven concluderen zij dat er in Vlaanderen verschillende waarschuwingssignalen zichtbaar zijn. Het debat draait onder meer rond de erosie van actieve subsidiariteit: het historische compromis waarbij de overheid het middenveld autonomie laat en financieel ondersteunt.

Ook in Vlaanderen wordt civiele ruimte dus beïnvloed door een combinatie van materiële factoren (zoals financiering en beleidskaders), symbolische factoren (zoals publieke framing en delegitimatie) en procedurele factoren (zoals administratieve en juridische druk). Die combinatie bepaalt mee hoeveel ruimte organisaties ervaren om meer te doen dan dienstverlening alleen. Voor organisaties die actief zijn in armoedebestrijding is dat bijzonder relevant, aangezien hun opdracht vaak ook bestaat uit het zichtbaar maken van uitsluitingsmechanismen, het verdedigen van sociale rechten en het agenderen van structurele maatschappelijke problemen. Die dynamieken raken middenveldactoren bovendien ongelijk: actoren die eerder 'in de schaduw' werken, beschikken doorgaans over minder institutionele bescherming, terwijl zij net een cruciale rol spelen voor groepen die drempels ervaren tot het formele aanbod (Schrooten et al., 2019; Welschen & Schrooten, 2024).

De eerder besproken strategie van de Europese Commissie om civiele ruimte expliciet als een beleidsprioriteit te benoemen positioneert zich tegen die achtergrond. Tegelijk blijft de vraag hoe zulke ambities zich vertalen in effectieve bescherming wanneer middenveldorganisaties politiek onder vuur komen te liggen of wanneer ongelijkheden in toegang tot beleidsmakers blijven bestaan.

Een belangrijke vaststelling is dat de civiele ruimte in liberale democratische contexten niet noodzakelijk via één lineair pad 'krimpt'. Verschillende auteurs benadrukken dat we beter kunnen spreken over 'gecontesteerde ruimte'. Beper-

kende maatregelen, politieke aanvallen of drukmechanismen leiden immers niet automatisch tot terugtrekking. Integendeel, ze lokken vaak mobilisatie, tegenmobilisatie en strategische aanpassingen uit. Middenveldorganisaties ontwikkelen of heractiveren strategieën om hun democratische ruimte te behouden, bijvoorbeeld door sterker in coalities te werken, publieke en juridische tegenkracht te zoeken, of beschermende strategieën uit te bouwen (Anheier et al., 2019; Hummel, 2022; Makrides, 2022; Strachwitz & Toepler, 2022).

Vanuit dat perspectief gaat het debat niet enkel over de vraag hoeveel ruimte middenveldorganisaties krijgen, maar ook over wie maatschappelijke problemen mag benoemen, beleid mag bekritiseren en alternatieven naar voren mag schuiven. De civiele ruimte wordt daardoor een terrein van maatschappelijk en politiek conflict. Dat zien we onder meer in internationale klimaatbewegingen (zoals Fridays for Future[3]), netwerken van migrantensolidariteit, antiracistische acties en fora en andere *advocacy*-coalities, die het middenveld nadrukkelijk positioneren als politieke actor en niet louter als dienstverlener.

Dat betwiste karakter is uitgesproken aanwezig in corporatistische welvaartsstaten, zoals België, waar naoorlogse welvaartsregelingen een dichte wederzijdse afhankelijkheid tussen de staat en non-profitorganisaties hebben geïnstitutionaliseerd. Ook in Vlaanderen tekenen zich dergelijke contouren af. Middenveldorganisaties zoeken nieuwe manieren om hun maatschappelijke rol op te nemen via coalitievorming, publiek debat, juridische procedures en vormen van collectieve belangenverdediging (Carré et al., 2025; Raeymaeckers & Van Puyvelde, 2022; Rombaut & Raeymaeckers, 2025). Voorbeelden zijn initiatieven als Tegenmacht[4] of de Academie van Verzet[5]. Die reflexen tonen in lijn met de internationale literatuur aan dat de civiele ruimte in Vlaanderen minder gekenmerkt wordt door eenzijdige inperking en meer door een groeiende mate van conflict. Ook de toenemende aandacht voor politisering door het sociaal werk kan tegen deze achtergrond begrepen worden (Vandekinderen et al., 2020). Daarnaast is ook de oproep aan sociaal werkers om noties van democratie te integreren in hun professionele handelen belangrijk om te vermelden (Spierts et al., 2021).

Die dynamiek is om twee redenen relevant voor armoedebestrijding. Ten eerste worden maatschappelijke conflicten over solidariteit, herverdeling en toegang tot rechten in zulke contexten sneller gepolariseerd, waardoor organisaties die rond armoede werken zich vaker moeten positioneren in discussies over verantwoordelijkheid, rechtvaardigheid en sociale bescherming. Ten tweede verandert de beleidsomgeving waarin zij functioneren: wanneer structurele financiering onder druk staat, wanneer verantwoording zwaarder doorweegt of wanneer kritische steminname risico's inhoudt, kan dat rechtstreeks raken aan zowel dienstverlening als belangenverdediging.

Deze inleiding gebruikt het begrip 'gecontesteerde civiele ruimte' daarom als kader om de bijdragen in dit *Jaarboek* te lezen: de hoofdstukken tonen niet alleen hoe middenveldorganisaties bijdragen aan de bestrijding van armoede en ongelijkheid, maar ook hoe zij navigeren in een omgeving waarin hun rol tegelijk wordt aangesproken, begrensd en betwist.

4. HYBRIDISERING EN VERSCHUIVENDE VERHOUDINGEN IN DE *WELFARE MIX*

Zoals eerder toegelicht bevindt het middenveld zich in een tussenruimte tussen staat, markt en gemeenschap, en draagt het daardoor kenmerken van meerdere sferen tegelijk. Die positie is niet statisch. De verhoudingen tussen overheid, markt, gemeenschap en middenveld verschuiven voortdurend onder invloed van beleidskeuzes, maatschappelijke ontwikkelingen en veranderende opvattingen over verantwoordelijkheid, solidariteit en burgerschap. In de literatuur wordt daarom vaak gesproken over processen van 'hybridisering', waarbij organisaties elementen uit verschillende institutionele logica's combineren en bestaande posities en krachtsverhoudingen voortdurend worden hertekend (Schrooten et al., 2022).

Die verschuivingen bepalen niet alleen hoe ondersteuning wordt georganiseerd en gefinancierd, maar ook hoeveel ruimte organisaties hebben om te experimenteren, maatschappelijke problemen zichtbaar te maken en belangen te verdedigen. We onderscheiden drie samenhangende tendensen die in Vlaanderen en België regelmatig terugkeren in beleid en praktijk: vermarkting, verstaatsing en vermaatschappelijking. Deze drie bewegingen zijn analytisch te onderscheiden, maar lopen in de praktijk vaak door elkaar. Daardoor zijn ze niet noodzakelijk tegenstrijdig. Zo kunnen bepaalde taken sterker onder publieke regie komen te staan, terwijl tegelijk meer verantwoordelijkheid wordt verwacht van burgers, families en lokale gemeenschappen. Vermarkting, verstaatsing en vermaatschappelijking beïnvloeden elk op hun manier hoe organisaties gefinancierd worden, hoe ze verantwoording afleggen, welke verwachtingen er bestaan over hun rol, en hoeveel ruimte er is om kritisch en politiserend op te treden. Ten slotte staan ook de grenzen van solidariteit onder druk, onder meer door welvaartschauvinistische opvattingen en bredere discussies over wie ondersteuning 'verdient'.